

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA TRABZON HAPİSHANESİ*

(1900-1914)

*Eyyub ŞİMŞEK**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanından sonra hukuk alanında görülen Batı merkezli değişimler hapisanelerin de bu çerçevede yenilenmesini beraberinde getirmişti. Böylece Osmanlı topraklarında büyük bir hapisane inşaatı dönemi başlamış oldu. Trabzon'da da erken dönemde yani Kırım Savaşı'ndan hemen önce bir hapisane inşa edilmişti. XX. Yüzyılın başında ise, Trabzon Vilayet merkezinde dört adet hapisane mevcut idi. Bu hapisaneler, küçük oldukları kadar sağlıklı koşullara da sahiptiler. Yirminci yüzyılın başında yeni, modern bir hapisane inşası ya da mevcut hapisanelerin genişletilmesi valiliğin en büyük talebi olmuşsa da hükümet her defasında mali sorunları ileri sürerek bu talep reddetmiştir. Bu sebeple hapisanede salgın hastalıklar ve asayiş sorunları kronik bir hal almıştır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, Hapisane, Salgın Hastalık, Asayiş

TRABZON PRISON IN THE BEGINNING OF XX. CENTURY (1900-1914)

ABSTRACT

After the Declaration of Tanzimat in the Ottoman Empire, the western-centered changes seen in the field of law brought with it the renewal of the prisons within this framework. Thus, a period of great prison construction began in the Ottoman lands. A prison had been built in Trabzon in the early period, just before the Crimean War. At the beginning of the XX. Century, there were four prisons in the centre of Trabzon Province. These prisons had as unhealthy conditions as they are small. At the beginning of the twentieth century, even though the construction of a new, modern prison or the expansion of existing prisons was the greatest demand, the government rejected this demand by bringing forward the financial problems all the time. For this reason, epidemics and public order problems in the prison have become chronic.

Keywords: Trabzon, Prison, Epidemic, Public Order

* *Gönderim tarihi: 15.09.2017. Kabul tarihi: 05.11.2017.*

* *Yrd.Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, AKSARAY. eyyubsimsek@aksaray.edu.tr ORCID: 0000-0003-2327-4656*

Giriş

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerine kadar uzanan kişiyi özgürlüğünden alıkoyarak sınırlı bir mekâna hapsedme eyleminin, uzun süre bir cezadan ziyade; suçlunun cezası kesinleşene kadar alıkoyulması fonksiyonunu icra ettiği kabul edilmektedir.¹ İslam hukuku açısından bakıldığında Hz. Peygamber döneminde de hapsin bu özelliğe sahip olduğu ve hapsin bir ceza çeşidi olarak Hz. Ömer döneminde uygulanmaya başladığı görülmektedir.² Osmanlı hukuku açısından ise hapis kavramının 19. yüzyıl öncesinde tutuklama ile özdeş olduğu söylenebilir.³ Dolayısıyla suçlular için özel hapishaneler inşa edilmemiş, genelde kalelerdeki zindanlara bu suçlular koyulmuştur. II. Mahmud döneminde birçok alanda olduğu gibi hukuk alanında da önemli değişimler yaşanmış ve 1831’de İstanbul’da ilk defa genel bir hapishane kurulmuştur. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra 1840, 1851 ve 1858 yıllarında yapılan düzenlemeler ile Osmanlı, modern anlamda ilk hapishaneler ile tanışmaya başladı.⁴ Tanzimat’ın ilanından sonraki dönemde birçok vilayette olduğu gibi Trabzon’da da bir hapishanenin yapılmasına karar verilmişti. Belgelere göre; ilk defa 1850 yılında Trabzon için bir hapishane inşasına dair izin istenildiği⁵ ve Kırım Savaşı’ndan hemen önce de hapishane inşasının tamamlanarak faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.⁶

Hapishanenin Fiziksel Şartları ve Hapishane Görevlileri

XX. Yüzyılın başında Trabzon Vilâyetinin merkezinde dört hapishane bulunmaktaydı. Bunlardan üç tanesi erkeklere mahsus iken; bir diğeri kadınlar için tahsis edilmişti.⁷ Erkek ve kadın tutuklular için de birer adet tevkifhane mevcuttu. Hapishaneler ve tevkifhaneler, hükümet konağının

¹ Mustafa Avcı, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara 2014, s.21-42.

² Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *DİA*, C. 16, TDV, İstanbul 1997, s. 55.

³ Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınevi, İstanbul 2004, s. 108-109.

⁴ Ömer Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 17; Gültekin Yıldız, *Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012; Sevcan Öztürk, *XXIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, s.67-76.

⁵ *BOA.A.MKT.MHM* 23-49 (28 N 1266/7 Ağustos 1850). Trabzon hapishanesinin inşasına dair Ömer Şen 1862 tarihini verse de o yıl, hapishanenin kuruluşunun değil, tamir inşasının gerçekleştiği tarihtir. Krş. Şen, *a.g.e.*, s. 29; *BOA.İ.MVL* 443-19723 (5 Ş 1277/16 Şubat 1861).

⁶ *BOA.MVL* 328-92 (6 C 1267/8 Nisan 1851); *A.MKT.UM* 123-84 (25 R 1269/5 Şubat 1853).

⁷ 1880’de yapılan bir düzenleme ile her vilayette kadınlar için ayrı birer hapishane yapılması zorunlu kılınmıştı. Saadet Tekin, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/47, 2010, s. 90.

ayrılmaz bir parçası idi. Erkekler için olan hapishanelerin ikisi hükümet konağında, üçüncüsü ise; Zağnos kalesinde idi. Hükümet avlusundaki hapishanelerin büyüğü dört, küçüğü ise; iki koğuştan mürekkepti. Her iki hapishanenin de alanı son derece küçüktü. Bir koğuştan yaklaşık 4,5 m² genişliğinde idi⁸ ki büyük hapishanedeki koğuştan toplam 18 m² büyüklüğe sahip iken, küçüğünde ise sadece 9 m²'lik bir alan söz konusu idi. Hükümet konağında yer alan tevkifhane ise, dört koğuştan oluşmaktaydı. Yine Hükümet konağının avlusunda bulunan nisa hapishanesi iki odalı olup, bir de tevkifhaneye sahipti. Hükümet konağının haricindeki tek hapishane ise; Zağnos kalesinde idi. Aynı adla anılan hapishanenin üç koğuşu vardı.

Hükümet konağının avlusundaki hapishanelerin arsaları birinci derecede ehemmiyeti haiz olup, 3062,5 arşındı. Zağnos kalesi hapishanesinin değeri ise daha düşüktü, arsanın büyüklüğü 377,5 arşındı. Hükümet avlusundaki arazinin her ziraı 60 kuruş, Zağnos'takinin ise 40 kuruştı.

Hapishaneler ve tevkifhaneler sağlık bakımından istenilen şartları haiz değillerdi.⁹ Zağnos kalesindeki hapishane ile hükümet konağındaki tevkifhanenin avluları yoktu. Dolayısıyla mahkûmların hava almaları, dışarı çıkmaları mümkün değildi. Merkezdeki hapishanelerin alt katı bulunmakta; fakat hiç güneş almadığından son derece karanlık ve sağlıksız bir ortama sahipti. Merkezdeki diğer hapishanelerin avluya açılan sadece bir penceresi bulunmaktaydı.¹⁰ Hükümet konağındaki hapishanelerin mahkûm kapasitesi iki yüz idi.¹¹ Fakat hiç bir zaman hapishanenin kapasitesi bununla sınırlı kalmamış, hatta kimi zaman 800'e kadar çıktığı olmuştu. Bu durum, kolera ve humma gibi salgın hastalıkları tetiklemiş ve ayrıca isyan ve firar gibi asayiş sorunlarını da beraberinde getirmişti.

Trabzon merkez hapishanesinin başında Jandarma Mülazım-ı Evvelliğinden emekli olan Mehmet Hamdi Efendi müdür olarak bulunmaktaydı. Merkez hapishanesindeki memurların dışında, nisa hapishanesi ve tevkifhane için de görevliler var idi. Buna göre; müdürün altında kâtip kadrosu yer almaktaydı. Kâtipten sonra da sergardiyanın başını çektiği altı gardiyan, bir çamaşırcı ve bir de hademe bulunmaktaydı. Tevkifhane de ise, en rütbeli yetkili; tevkifhane memuru idi. Ondan sonra tıpkı hapishane de olduğu gibi kâtip gelmekteydi. Burada da sergardiyanın başını çektiği dört gardiyan ile bir çamaşırcı ve bir de hademe bulunmaktaydı. Nisa hapishanesi için ise; sadece bir gardiyan görevlendirilmişti ve bunun maaşı diğer gadriyanlarınkinden daha düşük olup, hademe ve çamaşırcı ile aynı idi.¹²

⁸ "...terbian 60 arşun genişliğinde..." BOA.A.MKT.MHM 569-7, Lef 10, (22 C 1324/13 Ağustos 1906).

⁹ BOA.DH.MB.HPS.M 11-25 (22 R 1332/18 Şubat 1914).

¹⁰ BOA.DH.MB.HPS 141-51 (25 Ca 1327/14 Haziran 1909).

¹¹ BOA.DH.MB.HPS 150-38 (13 Ş 1332/7 Temmuz 1914).

¹² BOA.DH.MB.HPS 144-32 (3 S 1330/23 Ocak 1912).

Tablo: 1912 Yılı İtibariyle Trabzon Merkez Hapishanesi Memurları Listesi

Görevlinin İsmi	Memuriyet Çeşidi	Görevlinin Maaşı
Mehmet Hamdi Efendi	Hapishane Müdürü	750
Ali Ziya Efendi	Hapishane Kâtibi	400
Pîr Efendi	Hapishane Sergardıyanı	300
Çakıroğlu Hasan	Hapishane Gardiyanı	200
Cebe Alioğlu Hacı Mustafa	Hapishane Gardiyanı	200
Abdioğlu Ali	Hapishane Gardiyanı	200
Çerkes Musa	Hapishane Gardiyanı	200
Civelekoğlu Osman	Hapishane Gardiyanı	200
Bayramoğlu Cafer	Hapishane Gardiyanı	200
Saidoğlu Hayya	Hapishane Çamaşırcısı	150
oğlu Receb	Hapishane Hademesi	150
Ayvazoğlu Ali	Nisa Hapishanesi Gardiyanı	150
Hacı Mustafa Efendi	Tevkifhane Memuru	400
Faik Efendi	Tevkifhane Kâtibi	300
Hacı Mehmed Efendi	Tevkifhane Sergardıyanı	250
Kamiloğlu Mahmud	Tevkifhane Gardiyanı	200
Çavuşoğlu Yunus	Tevkifhane Gardiyanı	200
Hacı Kerimoğlu Mehmed	Tevkifhane Gardiyanı	200
Çakadoğlu Osman	Tevkifhane Gardiyanı	200
Yaver b. Abdullah	Tevkifhane Çamaşırcısı	150
Paşaoğlu Mustafa	Tevkifhane Hademesi	150

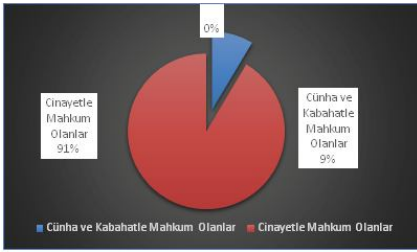
Hapishanenin Genel Durumu ve Yaşam Koşulları

Trabzon hapishanesine ait cetveller incelendiğinde, hem hapishane hem de tevkifhanenin genel itibariyle cinayet yükümlüleri ile dolu olduğu görülmektedir. Burada belirtilmesi gereken husus; cinayet yükümlülerinin işlemiş oldukları bir cinayet sebebiyle hüküm giymiş olduklarını düşünmenin yanlışlığıdır. Çünkü 1858 Ceza Kanunnamesi suçları üçe ayırırken bunu fiiliyata göre değil de cezanın süresine göre yapmıştı. Buna göre de cinayet suçu “ıdam, müebbet hapis veya kalebentlik, sürgün” vb. cezaları içermekteydi.¹³ 1909’da Trabzon hapishanesinde 445 mahkûm bulunmaktaydı. Bu mahkûmların 407’si ki % 91’lik bir orana tesadüf etmektedir, cinayet suçundan ceza almışlardı. Cünha ve Kabahat suçundan hapis yatanlar ise %9’luk kısmı oluşturmaktaydılar ve sadece 38 kişi idiler. Ayrıca

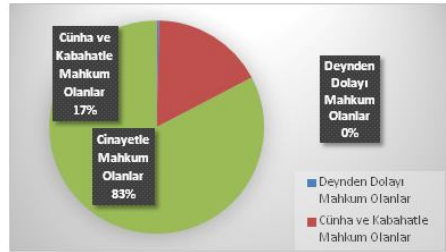
¹³ Fatih Özp, “Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devletinde “Adam Öldürme” Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916)”, *TIDSAD*, 2/3, 2015, s.76.

hapisanedekilerin %99'u Müslüman idi.¹⁴ 1910 yılına bakıldığında belki de hapisane tarihinde nadir şekilde görülebilecek şekilde az sayıda mahkûm bulunmaktaydı. Diğer taraftan cinayet suçlarının oranında da bir düşüş söz konusu idi. 271 mahkûm içerisinde 224 tanesi yani %83'lük kısmı cinayetten yatarken, cünha ve kabahat suçundan ceza alanlar 46 kişi (%17) idi. Bu tablonun ortaya çıkışında cinayetten yatanlar arasında kürek cezasına çarptırılanlardan bir kısmının başka hapisanelere gönderilmiş olmaları yatmaktadır. Bu tarihte yine gayrimüslimlerin suç oranında geçen bir yıla nazaran %7'lik bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemde ayrıca borcunu öde(ye)mediğinden dolayı bir kişi de hapis cezasına çarptırılmıştı.¹⁵ 1914 yılında ise, cinayet suçlarının oranı %95'e çıkmıştır. 460 kişilik hapishanenin 435'i bu suçtan mahkûm olanlardı. Kabahat ve cünha suçundan mahkûm olanlar ise 25 kişi idi.¹⁶

Grafik 1: Trabzon Hapishanesindeki Mahkûmların Suçlarına Göre Dağılımı (1909)

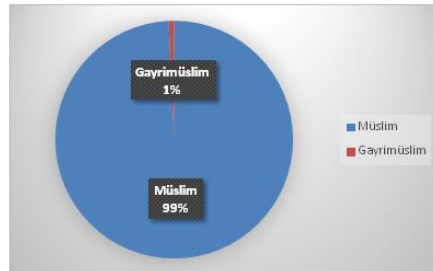
Grafik 2: Trabzon Hapishanesindeki Mahkûmların Suçlarına Göre Dağılımı (1910)

Grafik 3: Trabzon Hapishanesindeki Mahkûmların Suçlarına Göre Dağılımı (1914)

Grafik 4: Trabzon Hapishanesindeki Mahkûmların Dini Gruplara Göre Dağılımı (1909)

¹⁴ BOA.DH.MB.HPS 141-51 (25 Ca 1327/14 Haziran 1909).

¹⁵ BOA.DH.MB.HPS 142-53 (11 Ra 1328/23 Mart 1910).

¹⁶ BOA.DH.MB.HPS.M 11-22 (8 Mart 1330/21 Mart 1914).

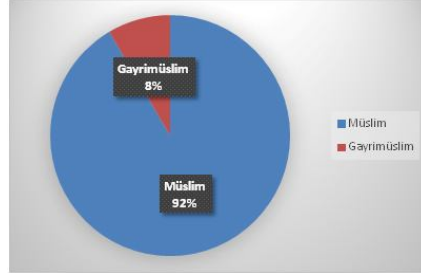
Trabzon hapishanesi gerçekten sıhhat şartlarına uygun şekilde inşa edilmemişti. Hapishanenin alt katı oldukça karanlıktı. Bazı koşulların kapılarının kapatılması halinde hava alınabilmesi mümkün olmuyordu; çünkü başka bir açıklık kamlıyordu. Zağnos hapishanesi ile hükümet binasındaki tevkifhane ise; mahkûmlar için tam bir işkence yerini hatırlatmaktaydı. Çünkü buraların avluları yoktu; yani mahkûmlar, dışarıyla herhangi bir temasta bulunamamaktaydılar. Bu olumsuzluklara karşın mahkûmlar için en iyi giden iş; yemeklerdi. Yemekler, her gün muntazam şekilde verilmekteydi. Mahkûmlar, müdür ve gardiyanlardan hoşnut iseler de belediye doktorlarından şikâyetçilerdi. Doktorlar, mahkûmları tedavi ederken, onlardan korktukları için yakından değil de uzaktan tedaviyi tercih ediyorlardı. Tabi ki bu durum, mahkûmların zoruna gidiyordu, hatta doktorları bu tavırlarını sağlık teftiş komisyonuna şikâyet etmekten geri kalmamışlardı. Mahkûmlar günde dörder saat avlularda olta atma şansına sahiplerdi. Kendilerini görmeye gelen akraba ve yakınları ile görüşürülmekte, onların getirdikleri yiyecek ve giyecekleri almalarına izin verilmekteydi. Konuşmak için avluya açılan bir pencere var ise de kifayet etmemekte, yeni bir tane açılmasını bütün mahkûmlar istirham etmekteydiler.¹⁷

1914 tarihli Heyet-i Teftişiyeye Raporu hapishanenin durumunu en iyi şekilde özetlemekteydi. Raporu hazırlayanlar, Trabzon'daki hapishanelerin şartlarının inanılmaz derecede kötü olduğunu “vatan evlatlarının hayatları adeta buralarda zehirlenmektedir” ifadeleriyle dile getirerek; şu önemli tespitlerde bulunmaktaydılar:

“Mahkûmların çoğunluğunu gençler teşkil etmektedir ve bu yaşlarda düştükleri hapishanelerdeki kötü sağlık koşulları onlardan gelecekte bir şeyler beklemeyi ümitsiz kılmaktadır. Hapishane bu gençlerin bozulan ahlaklarını düzeltmek bir tarafa, onları topluma zararlı bireyler haline getirmektedir. Ayrıca aşırı izdiham nedeniyle mahkûmiyetleri kesinleşenlerin cezaları ertelenmek zorunda kalınıyor ve bu da yine büyük bir toplumsal tehlike ile yüzleşmek anlamına geliyordu.”¹⁸

Hapishane içerisinde maddi durumu oldukça kötü mahkûmlar da bulunmaktaydı ve vilayet, bunlar için ekmek yardımında bulunmaktaydı.

Grafik 4: Trabzon Hapishanesindeki Mahkûmların Dini Gruplara Göre Dağılımı (1910)

¹⁷ BOA.DH.MB.HPS 141-51 (25 Ca 1327/14 Haziran 1909).

¹⁸ BOA.DH.MB.HPS.M 10-23, Lef 2, (25 Kanunusani 1329/7 Şubat 1914).

Fakat hapishanenin mali sorunları, bu yardımın aksamasına neden olduğundan zaman zaman bu mahkûmlar, açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmekteydi.¹⁹ Mahkûmların eğitim konuları da hapishanenin gündeminde yer almaktaydı. 1911 yılında mahkûmlar için din dersinin okutturulmasına karar verilmiş ve bir din hocasının hapishaneye tayin olunması hükümetten istenmişti. Maamafih, hapishane idaresinin bu talebi din hocasının masrafının hangi nezaretten karşılanacağı bilinmediğinden reddedilmişti.²⁰

Hapishanede Asayiş

Hapishanenin doluluğu asayiş sorunlarını da beraberinde getirmekteydi. Özellikle kürek kısmının çok dolu oluşu, mahkûmlar arasında hapishaneyi yakma veya tünel kazarak kaçma teşebbüsünü arttıran bir etkendi. 1908 yılında bu tarz vakalar artınca, firar teşebbüsünde bulunan mahkûmların bir kısmının başka hapishanelere sevk edilmesine karar verildi. Hapishaneden firarı önleme adına hükümet sert tedbirlerden yana idi. Eğer hapishaneden kaçma teşebbüsünde bulunanlar olursa, bunlara karşı silah kullanılmasında hukuken bir sakınca bulunmamaktaydı.²¹ Buna rağmen ertesi yılın başında iki yüz kadar mahkûm isyan ve firar teşebbüsünde bulundu. Hapishane dar ve kötü şartları haiz olduğundan isyancı mahkûmların başka bir hapishaneye gönderilmelerine yönelik birtakım girişimlerde bulunulmuşsa da netice alınamamıştı.²² Nihayet, bu mahkûmların Zağnos kalesinin de bulunduğu binaya muvakkaten sevk edilmeleri ile bir süreliğine de olsa hapishanede genel asayiş sağlanmış oldu.²³

Trabzon hapishanesi korunaklı olmadığı gibi, jandarma ve polis sayısı da yetersizdi. 26 Şubat 1909'da hapishanede silah seslerinin duyulması ile büyük bir kargaşa yaşandı. Mahkûmların "gemi aزیya aldıklarını" düşünen valinin bizzat olaya müdahalesi vukuatın büyümesini engelledi. Evvela hapishaneye büyük bir askeri birlik gönderilerek, hapishane kordon altına alındı. Akabinde bu birlik için bir de silah sevkiyatı da gerçekleştirildi. Hapishane tam dört gün boyunca adeta kuşatma altına alınmıştı. Bütün koşulların sıkı bir şekilde aranması neticesinde hapishanede 5 adet revolver ve 10 adet eczalı tabanca ele geçirildi. Bu ateşli silahların yanında ayrıca çok sayıda kama, bıçak, testere ve demir parçaları gibi keskin aletler, ele geçirildi. Bu suç aletlerini bulduran 26 mahkûm tespit edilerek, prangalara vuruldu ve hücrelere atıldı. Yaşanan hadise, mahkûmların bu kadar kolay bir şekilde silah elde edip, bunları hapishaneye nasıl soktukları sorusunu da

¹⁹ BOA.DH.MKT 2827-88 (13 Ca 1327/2 Haziran 1909).

²⁰ BOA.DH.MB.HPS 85-6 (16 Za 1329/8 Kasım 1911).

²¹ BOA.DH.MKT 2692-24 (1 Z 1326/25 Aralık 1908).

²² BOA.DH.MKT 2750-50 (4 S 1327/25 Şubat 1909).

²³ BOA.DH.MKT 2752-64 (7 S 1327/28 Şubat 1909).

beraberinde getirmişti. Dolayısıyla bütün memurlar hakkında büyük bir soruşturma açıldı. Diğer taraftan, gardiyan sayısı artırılarak ve teftişler sıklaştırılarak yeni tedbir alındığı gibi²⁴ olaylara karışan mahkûmların tamamı, Sinop cezaevine yollandı.²⁵ Hapishanede kimi zaman bazı gruplar arasında kavgalar yaşanabilmekteydi. 1913'te vuku bulan hadisede taraflardan birisinde yer alan bir mahkûmun kavga esnasında bıçak kullanması, olayın büyümesine sebep olmuştu. Bıçak hadisesi üzerine bizzat Vali Sami Rifat Paşa yine olayla ilgili inceleme yapma adına hapishaneye gelmiş ve olayın büyümesi bu şekilde engellenmişti.²⁶

Boşa Giden On Dört Yıl: Hapishanenin Genişletilmesi Çabaları

Trabzon hapishanesinin en önemli sorunu; kuşkusuz birçok Osmanlı hapishanesinde olduğu gibi²⁷ fiziksel şartların yetersizliği idi. Ama asıl sorun; valiliğin ve hükümetin çaresizliği idi. Yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde valiliğin bütün girişimlerine rağmen, hapishane fiziksel şartlar bakımından istenilen düzeye gelemedi. İmparatorluğun ekonomik durumunun getirmiş olduğu çaresizliği belgelerde görmek pekâlâ mümkündü. Bu dönem içerisinde Trabzon valileri değişmişse de vilayetin hapishane konusundaki talepleri aynı kalmıştı. Ya hapishane tamir yoluyla ıslah edilecekti ya da yeni bir hapishane inşa edilecekti. Hükümet, her ne kadar vilayetin uzun süreli talebini haklı bulsa da valiliğe ancak "idare-i maslahat"ı önerebilmişti.²⁸ On dört yıl boyunca bu yazışmalar devam etmiş ve gerçekten de valiliğin de en büyük çaresi "idare-i maslahat" olmuştu.

Hapishane daha ilk kurulduğu dönemden itibaren mahkûmları barındırma konusunda sorunlar yaşamaya başlamıştı. 1857 gibi erken bir dönemde dahi hapishanenin küçüklüğü şikâyet konusu olmaktaydı. Hapishanede külliyetli mahkûmun bulunuşu, hem ölümlere hem de davaların gecikmesine neden olmaktaydı.²⁹ Yeni bir hapishane yapımı ilk defa bu şikâyetlerden iki yıl sonra gündeme geldi. Saçlı Hoca Mahallesi'nde eski saray arsasının müzayede yoluyla satılarak, elde edilecek gelir ile hükümet konağının

²⁴ BOA.DH.MKT 2781-52 (7 S 1327/28 Şubat 1909).

²⁵ BOA.DH.MKT 2788-102 (16 Ra 1327/7 Nisan 1909); 2798-8 (10 R 1327/1 Mayıs 1909); DH.MUİ 24-11 (20 L 1327/4 Kasım 1909).

²⁶ BOA.DH.MB.HPS.M 8-74 (20 N 1331/23 Ağustos 1913). Olay, kürek cezasına çarptırılmış mahkûmlar arasında gerçekleşmişti. Olay esnasında bıçaklı şahıs, karşı tarafa saldırdığı gibi, avluda yer alan bir pencere vasıtası ile dışarıyla bağlantı kurmaya da çalışmıştı. Jandarma, hapishanenin damını ve etrafını sararak dışarıdan bir müdahale gelmesini engellemiş ve hadise kısa sürede bastırılmıştı.

²⁷ Saadet Tekin-Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, 2008, ss. 187-201.

²⁸ BOA.DH.MKT 2651-103 (23 L 1326/18 Kasım 1908).

²⁹ BOA.A.MKT.UM 286-21 (29 L 1273/22 Haziran 1857).

karşısında yer alan arazinin içerisindeki fırın ile satın alınarak bir hapisane inşasına başlanması planlanmaktaydı. Lakin bu arazi büyük ve kıymetli idi ve Trabzon gibi bir mevkide böyle bir arazinin elden çıkarılması uygun bulunmamıştı. Zikredilen arsa ve fırının ancak satın alma yoluyla elde edilmesine izin verilse de bu alım gerçekleşemedi.³⁰ Böylece yıllarca sürecek olan yeni bir hapisane inşası ya da mevcut hapishanenin genişletilmesi talebine dair yazışmalar başlamış oldu. Hapishanenin ilk tamirine de 1857 yılında başlanılmıştı.³¹

XX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde yaklaşık yarım asır önce ilk defa gündeme gelen yeni hapisane inşası konusu hâlâ gündemde idi. Hükümet konağında yer alan hapisane, kendi mahkûmlarına dahi yetmez iken; zaman zaman başka vilâyetlerden gönderilen mahkûmlarla hapisane adeta tıka basa dolmakta ve büyük bir izdiham yaşanmaktaydı. Yüzyılın hemen başında Erzurum'da meydana gelen depremde³² hapisane büyük zarar görmüş ve bunu fırsat bilen mahkûmlar, asayiş bozacak bir takım işlere girişmişlerdi. Bunlar içerisinde özellikle cinayetten tutuklu olanların firar etmeleri halinde şehirde büyük asayiş sorunları doğacağı aşikâr olduğundan seksen bir tanesinin Trabzon'a gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Trabzon'a bağlı yerlerin hapisanelerine dağıtılan³³ bu mahkûmlardan yirmi ikisi Trabzon merkez hapishanesine gönderildi. Hapisanede yer olmayınca valilik, bu mahkûmların şehirde kontrollü şekilde ikametlerini sağlamak için hükümetle yazışmışsa da bu öneri reddedilmişti.³⁴ Bu tedbir gerçekleşmeyince kalabalığı önleme adına bazı mahkûmların kürek cezasının uygulandığı Sinop'a gönderilmeleri fikri ortaya atıldı. Sinop hapisanesi için Kastamonu vilayetiyle yazışmalar yapıldı; fakat orası da kapasitesini açacak şekilde dolu idi. Valilik son çare olarak, mahkûmların geldikleri yere yani Erzurum'a iade etmek istese de alınan olumsuz haber, mahkûmların elde kalmasına sebebiyet verdi.³⁵

Hapisane yönetimi ve Trabzon valiliği yaşanan gelişmelerden son derece mustarıptı. Çünkü hapisanede büyük bir salgın hastalığın çıkması an meselesi idi ve maddi yetersizlikler nedeniyle hastalığın önünü almaları pek de muhtemel görünmüyordu. Normalde beş yıldan fazla kürek cezası alanlar, kürek mevkilerine gönderilmekte iseler de son dönemde Adliye Nezareti buna izin vermemiş, dolayısıyla zaten güneş almayan bir yapıya sahip olan hapisane, Erzurum'daki deprem dolayısıyla getirilen mahkûmlar yüzünden

³⁰ BOA.A.MKT.MVL 105-49 (25 B 1275/28 Şubat 1859); MVL 582-74 (4 B 1275/7 Şubat 1859).

³¹ BOA.İ.MVL 379-16603, Lef 1, (13 M 1274/3 Eylül 1857).

³² BOA.DH.MKT 2561-84 (15 Ş 1319/27 Kasım 1901).

³³ BOA.DH.TMIK.M 13-51 (29 B 1319/11 Kasım 1901).

³⁴ BOA.DH.ŞFR 329-87 (9 Haziran 1320/22 Haziran 1904).

³⁵ BOA.BEO 2459-184417 (29 N 1322/7 Aralık 1904).

iyice kalabalıklaşmıştı. Yani bulaşıcı bir hastalığın yayılması tehlikesi ortaya çıkmıştı. Zaten hapishanenin tamire muhtaç bir hali vardı.³⁶ Bu durum, şehirdeki konsolosların bile dikkatini çekmişti. Bir konsolosun verdiği bilgilere göre; Trabzon hapishanesinin kapasitesi dört yüz kişiye bile yetmez iken, bu sayı altı yüze kadar yükselmişti. Valiliğin korktuğu şey, kısa bir süre sonra başına geldi ve izdiham, tifo ve cüzzam gibi hastalıkları tetikleyerek; tifo hastalığından kaynaklanan ölümler baş göstermeye başladı.³⁷ Salgın hastalığın çıkışı valiliği telaşlandırmış ve son bir çare olarak kadınlar koğuşunun boşaltılarak erkeklerin oraya aktarılması düşünülmüştü. Fakat bu defa da kadınlar için yeni bir yer tahsisi zaruri olmuştu.³⁸ Bu durumda yeni bir hapishane inşası kaçınılmaz bir hal almıştı. Fakat valilik, yeni bir binanın külfetli ve zaman alacak bir iş olduğunu bildiğinden geçici bir süreliğine bir arsanın kiralanmasının, işi kolaylaştıracağı üzerinde durmaktaydı. En kısa yol, mevcut hapishanenin arka tarafında yer alan arazinin istimlakıyla, hapishanenin genişletilmesi olduğuna karar verildi. Trabzon Valisi Reşad Paşa, bütün tedbirlerin muvakkat olduğunu, kiralanacak bir arsaya yapılacak hastaneye sahip bir hapishanenin, bütün sorunları ortadan kaldıracağına inanıyordu.³⁹ Keşif çalışmalarının kısa bir sürede sonuçlandırılması, hapishaneye olan ihtiyacı açıkça göstermekteydi. Mevcut koşullarda hapishane koğuşunun en temel ihtiyacı mahkûmların temiz hava ve güneş ile temasları idi. Bu sebeple etrafı duvarla çevrili, üstü açık, mahkûmların gezebilecekleri ve hava alabilecekleri birkaç koğuşun yapılması düşünülmekteydi. Bu sebeple Vilayet konağının arka tarafında 600 arşın bahçeli arsa kiralanarak, iki koğuş ile bir gardiyan odası, mutfak, çamaşırhane yapılarak mevcut hapishaneye ilave edilmesine karar verildi. Böyle bir inşaatın maliyeti 59.689 kuruş 10 santim olacaktı.⁴⁰

Trabzon Valiliğinin hapishaneye ek bina yapılması yönündeki talebi, valiliğe ayrılan bütçenin tamamen harcanmış olması nedeniyle, nezaretçe reddedildi.⁴¹ Hapishanenin genişletilmesi için lazım gelen 59.000 kuruş bulunamadığı gibi gelecek senenin bütçesinden karşılanıp karşılanamayacağı da belli değildi. Keza, Maliye Nezareti'nce hapishaneler için ayrılan para tamamen harcanmıştı.⁴² Trabzon Valiliği bir taraftan Maliye ve Dâhiliye Nezaretleri ile maddi sorunun halledilmesi yönünde yazışırken; öte yandan

³⁶ BOA.DH.TMIK.M 37-64, Lef 2 (22 Nisan 1319/5 Mayıs 1903).

³⁷ BOA.BEO 2459-184359 (27 N 1322/5 Aralık 1904).

³⁸ BOA.DH.TMIK.S 56-5 (9 L 1322/17 Aralık 1904); BEO 2459-184417 (29 N 1322/7 Aralık 1904).

³⁹ BOA.BEO 2459-184417, Lef 2 (23 N 1322/1 Aralık 1904).

⁴⁰ BOA.DH.TMIK.S 56-61, Lef 1 (23 Kanunuevvel 1320/5 Ocak 1905); BEO 2491-186875 (19 Za 1322/25 Ocak 1905); DH.TMIK.S 61-16 (21 L 1323/19 Aralık 1905).

⁴¹ BOA.DH.TMIK.S 56-61, Lef 5 (22 Kanunusani 1320/4 Şubat 1905).

⁴² BOA.BEO 2521-189062 (30 Z 1322/7 Mart 1905); DH.TMIK.S 67-24, Lef 2, (30 Z 1322/7 Mart 1905).

bir takım tedbirler ile hapisane mevcudiyetini azaltmaya çabalamaktaydı. Akla gelen ilk çözüm nisa hapisanesindeki mahkûmelerin başka bir yere tahliyeleri idi.⁴³ Çünkü para bulmak için yapılan yazışmaların uzaması, arazi sahibinin satıştan vazgeçmesine neden olmuştu ve hükümet konağı civarında başka bir arazi bulunamamıştı. Kadınların gönderilmesi geçici bir tedbirdi; hapisaneden tahliyeler olduğu gibi başka hapisanelere gönderilenler de olmuştu. Dolayısıyla kadınlar bir süre sonra yeniden yerlerine dönmek zorunda kaldılar.⁴⁴ Fakat hapisanenin kalabalıklığının azalması da geçici bir durumdu. Nitekim 1905 yılının Haziran ayında hapisane mevcudu 550'ye, aralık ayında ise; 600'e ulaşmıştı ve valinin ifadesiyle “neredeyse mahkûmlar birbirlerinin üzerine çıkacak şekilde” izdiham yaşanmaktaydı.⁴⁵

Bir yıl kadar geçici tedbirlerle idare eden valilik, 1906 yılının başlarında durumun aciliyetini belirten bir yazı daha kaleme aldı.⁴⁶ Beklenen cevap, ancak bir yıl sonra valiliğe ulaştı. Maamafih gelen haber pek de iç açıcı değildi. Çünkü 1904 ve 1905 senelerinde bütçede icra edilen yüzde 10 ile 15 arasındaki tenzilat sebebiyle ancak 14.257,5 kuruş gönderilebilecekti ve bu para; sadece tamirat için kullanılabilecekti. Hâlbuki gönderilen meblağ, değil yeni bir arsa alımı veya hapisaneye ek bir bina yapımına, hapisanenin tamiratına bile yetmemektedir. Üstelik bu para, merkez vilayet ve mülhakatı bulunan üç liva, on sekiz kaza ve yirmi altı nahiyede yer alan bütün hükümet binalarının tamiri için verilmişti. Yine de nezaretten yol gösteren bir açıklama da gelmişti. Yakında hükümet ülkedeki bütün hapisanelerin ıslahı için bir proje düşünmekteydi ve bu projenin iki milyonluk bir bütçesi olacaktı. Hapisanenin genişletilmesi için bu projeyi beklemenin daha doğru olacağı valiliğe tavsiye edilmişti.⁴⁷

Bir türlü para alınamaması ve hastalıkların artmasından dolayı hükümet konağının bitişiğinde burçların olduğu kısımda, hafif suçlulardan yetmiş seksen tanesinin hapsedilebileceği ahşap bir koğuş yapılmasına karar verildi.⁴⁸ Valilik, inşaata aynı yıl, yani 1906 yılı içerisinde başlanmasını nezaretten talep etmişti. Valiliğin bu talebi, bir öncekinde olduğu gibi derhal reddedilmedi. Maliye Nezareti, bütçenin kesinleştirilmesinden sonra inşaat masrafının eklenmesi gerektiğini bu sebeple de bir sonraki bütçe dönemini

⁴³ BOA.BEO 2699-202405 (6 N 1323/4 Kasım 1905); BEO 2741-205549, Lef 4, (20 Teşrinievvel 1321/2 Kasım 1905).

⁴⁴ BOA.DH.TMIK.S 67-24, Lef 1, (29 Za 1322/4 Şubat 1905).

⁴⁵ BOA.DH.TMIK.S 67-24, Lef 3, (7 R 1323/11 Haziran 1905); BEO 2727-204459, Lef 1 (26 L 1323/24 Aralık 1905); Lef 2, (14 Ca 1323/17 Temmuz 1905).

⁴⁶ BOA.DH.TMIK.S 61-23 (5 Za 1323/1 Ocak 1906).

⁴⁷ BOA.DH.TMIK.S 67-24, Lef 5, (31 Kanunusani 1321/13 Şubat 1906); Lef 8, (9 Mayıs 1322/22 Mayıs 1906); BEO 2766-207397 (26 Z 1323/21 Şubat 1906); BEO 2775-208111, Lef 3, (24 Z 1323/19 Şubat 1906).

⁴⁸ BOA.DH.TMIK.S 67-24, Lef 18, (5 Mayıs 1323/18 Mayıs 1907); Lef 19, (5 Mayıs 1323/18 Mayıs 1907).

beklemelerini valiliğe bildirdi.⁴⁹ Fakat valiliğe de acil para temini için Dâhiliye Nezaretini adres gösterdi. İstenilen para, 1906 yılının Dâhiliye bütçesinde bulunan tamirat ve inşaat tertibat-ı umumiyyesinden uygun bir şekilde karşılanabilirdi.⁵⁰ Dâhiliye Nezareti de hapishanenin tamiri için gelecek senenin bütçesine ilaveden başka çare olmadığına ısrar edince bu proje de gerçekleşmedi.⁵¹

1906 yılında valiliğin korktuğu şey başına geldi ve hapishanede bir veba salgını ortaya çıktı. Hapishane genişletilmediği gibi günden güne artan tutuklu sayısı beraberinde bulaşıcı hastalığı da getirdi. Valilik, bu defa sıhhi nedenleri ileri sürerek, hapishanenin genişletilmesi talebinde bulundu.⁵² Hükümetten bu yönde bir cevap gelmemesi üzerine hapishane koşullarının yetersizliği ve artan mahkûm sayısından dolayı kadınlar için yıllık bin kuruş maliyetli yeni bir bina kiralandı.⁵³ Kira parasını dahi Maliye'den alamayan valilik, kiranın resmi günlerde atılacak olan top masrafının sarf edilmeyen kısmından ödemek zorunda kaldı.⁵⁴ 1907 yılı itibariyle mahkûm sayısı 600 olmuştu. Bir önceki sene olduğu gibi mahkûmlar arasında salgın hastalığın ortaya çıkmasını engellemek amacıyla hükümet binasının civarında dört duvardan ibaret harabe burcun genişletilmesi ve hafif suçlardan mahkûm 70-80 kişinin buraya yerleştirilmesi projesi yeniden gündeme geldi. Eğer hapishanede işler kötüye giderse ortadan kaldırılması kolay olacağından ahşap bir koğuş yapılarak bir de kapı takılması planlanmaktaydı. Fakat nezaretlerle yapılan yazışmalar yine bir netice vermedi. Paranın temini ancak hapishanelerin ıslahatı için ayrılan ve bir sonraki senenin bütçesinde olacak olan 2.000.000 kuruşluk bütçeden karşılanabilirdi.⁵⁵ Tabi ki vilayet istediği parayı bir sonraki yıl da alamadı. Belgelerden anlaşıldığına göre, valilik bir süre tamirat işlerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. 1911 yılında yeniden 50.000 kuruş talep edilmiş ve Maliye Nezâreti bir sonraki sene ödeme yapılacağını vadetmişti. 1912 yılı itibariyle hapishane mevcudu 700'e ulaşınca,⁵⁶ mahkûmların bir kısmının Sinop ya da Rize'ye gönderilmeleri için yazışmalar yapıldı; fakat bu Sinop'un dolu, Rize'nin de kötü şartlarından dolayı bu mahkûmlar gönderilemedi. Bu sebeple 1911'de vad edilen 50.000 kuruş, yeniden hükümetten istendi.⁵⁷ Nihayet 1912 yılında Maliye Nezareti 50.000 kuruş için onay verdi. Fakat Balkan Savaşlarının patlak vermesi bu paranın ancak 20.000 kuruşunun vilayete ulaşmasına neden

⁴⁹ BOA.BEO 2741-205549, Lef 2, (13 Za 1323/9 Ocak 1906).

⁵⁰ BOA.BEO 2775-208111 (9 M 1324/5 Mart 1906).

⁵¹ BOA.BEO 2818-211345 (24 S 1324/19 Nisan 1906).

⁵² BOA.BEO 2892-216857 (25 C 1324/16 Ağustos 1906).

⁵³ BOA.DH.MKT 1146-10 (27 Z 1324/11 Şubat 1907).

⁵⁴ BOA.DH.MKT 1154-57, Lef 2, (15 Ra 1325/28 Nisan 1907).

⁵⁵ BOA.İ.DH 1459-22, Lef 1, (16 R 1325/29 Mayıs 1907).

⁵⁶ BOA.DH.MB.HPS 104-25 (12 L 1330/23 Eylül 1912).

⁵⁷ BOA.DH.MB.HPS 104-11 (21 C 1329/7 Mayıs 1912).

oldu.⁵⁸ Üstelik savaş nedeniyle asayiş iyice bozulmuş ve hapisane de dolmuştu.⁵⁹

Hükümet tarafından gönderilen para ile hapishanenin tamamını onarmak mümkün değildi. Bir tamirat sona erdikten sonra muhakkak yeni bir sorun ortaya çıkıyordu. Nitekim bu tamirattan kısa bir süre sonra hapishanenin suyolları arıza vermeye başladı ve 800'e yakın mahkûm susuzlukla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu sorunu aşmak pek de kolay değildi. Çünkü hükümet, havalesiz akçe sarfını kati surette yasaklamıştı ve tekrar tamir parası almak uzun sürecekti. Bu sebeple Trabzon Valisi Bekir Sami Bey, suyollarının tamir masrafını kendi cebinden vermişti.⁶⁰

Bu arada tıpkı hapishane gibi tevkifhane de iyice kalabalıklaşmış, mahkûm sayısı 700'ü bulmuştu. Bu yüzden daha önceden hapishane olup, o sırada süvari koğuşu olan ve hapishanenin bitişiğinde bulunan yerin tevkifhaneye eklenmesine karar verildi. Bu işin masrafı ise 4500 kuruşu bulmaktaydı. Dâhiliye Nezareti konu için Maliye'ye yazı yazsa da bir sonuç çıkmadı.⁶¹ 1914 yılında Trabzon Mıntıkası Sıhhiye Müfettişliği hapishanenin aşırı yoğunluğunun mahkûmların sağlığını ve hayatlarını tehlikeye attığı ve fazla mahkûmların yerleştirilebileceği ve hastaların da tedavi edilebileceği bir yer tahsisini zorunlu kılan raporunu valiliğe sunmuştu. Valilik de bu raporu, Adliye Nezaretine göndermiş ve sunulan rapor etkisini göstererek yeni bir yer tahsisi için gerekli yerlere tebligat yapılacağı belirtilmişti.⁶² Mamafih I. Dünya Savaşı, hapishanenin yapımını engelledi. Yaklaşık olarak on yıl kadar devam eden yazışmalara rağmen, maddi imkânsızlıklar nedeniyle Trabzon hapishanesi genişletilememiş; sadece birtakım tamirat ile işler geçirilebilmişti.

Salgın Hastalıklarla Mücadele

Trabzon hapishanesinde salgın hastalıkların ortaya çıkışında hapishanenin fiziksel şartları kadar, sağlık ekibinin olmayışının da önemli bir payı olmuştur. Normalde cinayet ve yaralama vakalarından tutuklu mahkûmların tedavisi için Trabzon hapishanesine aylık yüz kuruş maaş ile bir cerrah istihdam edilmekteydi. Lakin bu cerrahın maaşı kesilince, yeni bir cerrah talebinde bulunulmuşsa da bu görev, belediye cerrahının görev alanı içinde olduğundan hapishane yönetiminin talebi reddedildi. Böylece mahkûmlarla sürekli ilgilenebilecek bir sağlık personeli artık hapishane içerisinde

⁵⁸ BOA.DH.MB.HPS 3-38, Lef 17, (29 Mayıs 1328/11 Haziran 1912).

⁵⁹ BOA.DH.MB.HPS 3-38, Lef 1, (16 M 1331/26 Aralık 1912).

⁶⁰ BOA.DH.MB.HPS 3-14 (22 Ş 1330/6 Ağustos 1912).

⁶¹ BOA.DH.MB.HPS 3-38, Lef 24, (12 Kanunuevvel 1328/25 Aralık 1912).

⁶² BOA.DH.MB.HPS 73-39 (19 Z 1332/8 Kasım 1914).

bulunmamaktaydı.⁶³

Bu dönemde ilk salgın; 1904 yılında çıktı. İzdihamın tetiklediği hapishanede tifo hastalığı baş göstermişse de herhangi bir can kaybı yaşanmadan bu tehlike atlatıldı. Hapishanenin fiziksel şartlarının düzeltilememesi, sıhhi tedbirlerin gerektiği şekilde alınamaması ve doktor yetersizliği salgın hastalıkları Trabzon hapishanesinin vazgeçilmez bir unsuru haline getirdi. 1906 yılındaki veba salgını, hapishanede büyük bir endişeye sebebiyet vermişti. Temmuz ayının 25'inde 441 mahkûmun bulunduğu hapishanede hastaların tedavileri esnasında vebanın ortaya çıktığı anlaşıldı.⁶⁴ İlk tespitlerde altı, daha sonra ise; sekiz mahkûmun bu hastalığa yakalandığı tespit edildi. Alınan ilk tedbir, bakteriyolog Binbaşı Ziya Efendi'nin İstanbul'dan getirilmesi oldu. Ziya Bey'in gelişini müteakip, hapishanede genel bir teftişe başlandı. Hapishane, yedi koğuştan mürekkepti ve koğuşların her biri yaklaşık olarak 60 m² idi. Bu kadar dar bir alanda çok sayıda mahkûmun bulunuşu, hastalığın yayılmasını kolaylaştıracağından hastalığın olmadığı tespit edilen koğuşlardakilerin sağlık kontrollerinden sonra başka bir yere aktarılmasına karar verildi. Maamafih, teftiş için orada bulunan sağlık ekibi bu öneriyi reddetti; zira hapishane artık kordon altına alınmıştı. Şehir merkezinde veba tespit edilmemişti ve herhangi bir riske girilmek istenmiyordu. Yine de deniz yoluyla şehirden ayrılmak isteyen olursa; limanda muayene olmaları şarttı. Eğer şüpheli bir kişiye rastlanırsa karantinaya alınması, gemiden inen birinde tespit edilirse o geminin nizamnamelerin öngördüğü şekilde itlaf işleminin yapılması, ardından da Sinop'a gönderilerek kırk sekiz saat içinde yeniden muayeneye tabi tutulduktan sonra seyrine izin verilmesi gibi bir dizi tedbir de hayata geçirildi. Akabinde, mahkûmların çıkarılması, muayeneden sonra yeni elbiseler verilmesi, boşalan koğuşların kireçle badana edilmesi, farelerin kapan gibi aletlerle itlaf edilip, leşlerinin gaz ile yakılmaları, lağımda kalanların şehre çıkılmalarını engellemek için lağım girişlerinin kapatılması ve hapishanenin iki ay boş bırakılması gibi tedbirlere de başvuruldu. En önemli sorunlardan birisi boş bir mahal bulunmamasıydı. Sıhhi kontroller neticesinde hastalığın bulaşmadığı tespit edilen mahkûmlar için boş bir yerin acilen bulunması lazımdı. Tahliyenin hızlı bir şekilde yapılması salgının önüne geçme adına elzemdi. Bu sebeple, boş arazi arayışlarında sıkıntı yaşanması durumunda hiç geciktirilmeden itlaf nizamnamesine uygun boş bir iki geminin Pulathane (Akçaabat) limanına gönderilecek ve mahkûmlar, bu gemilere nakledilecekti. Boş arazi için en uygun yer; Ayasofya Camii olarak görünmekteydi. Lakin buranın kapasitesi ancak 200 mahkûmu alabilecek seviyedeydi. Oysa

⁶³ BOA.BEO 1769-132639 (18 N 1319/29 Aralık 1901); DH.MKT 2535-50 (19 C 1319/3 Ekim 1901).

⁶⁴ BOA.A.MKT.MHM 569-7, Lef 15, (28 C 1324/19 Ağustos 1906).

700'e yakın mahkûm bulunmaktaydı. Bu durumda kalanların da gazhane binasına gönderilmesi uygun bulundu ve hemen gazhanede sıhhi bir muayene yapıldı. Yapılan muayene sonucunda gazhanedeki ağır kokunun muhakkak giderilmesi gerektiği anlaşıldı ve bunun için ciddi bir tadilat şarttı. Tadilatın masrafı da yirmi bin kuruş civarındaydı. Bu tedbirin külfetli oluşu, uygulanmasına mani oldu. Nihayet, bir kısım mahkûmun sağlık kontrolünden geçtikten sonra hapishaneden çıkartılıp, gemilere bindirilmesi ile boşalan koğuşlar, hastalığa yakalananların tedavi edilmelerinde kullanıldı. Yine de yapılan sıhhi işlemlerin bedeli 28.000 kuruş olmuştur. Ama asıl bedeli üç mahkûm ile hapishane müdürü hayatları ile ödemişti.⁶⁵

Yukarıda bahsedilen olay, hapishane için acil müdahale adına küçük de olsa bir hastanenin mevcudiyetinin ne kadar önemli olduğunu göstermişti. Ayrıca, tıbbi malzeme eksikliğinin de derhal giderilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştu. Bu nedenle hastanenin içerisinde ya da dışarısında bir küçük hastane teşkilinin zorunlu olduğu hükümete bildirildi. Yapılan keşifle on iki bin beş yüz kuruş civarında bir maliyet tespit edildi. Hükümet, masrafların vilayetçe karşılanmasına karar verse de⁶⁶ vilayet ekonomik açıdan son derece perişan bir vaziyette idi ve bu masrafı karşılayacak güce sahip olmadığından hastane yapılamadı. İlerleyen dönemde yeni bir inşaata başlamak bir yana hastane kendi masrafını dahi karşılayamaz hale gelmişti. Trabzon merkez hapishanesinin aylık tayinatı yaklaşık olarak 20.000 kuruştur. Hükümet birçok konuda olduğu gibi hapishanenin en temel ihtiyacını karşılamakta da aciz kalmaktaydı. Üç aylık tayinat ile Rize hapishanesi ve diğer bazı masraflar için toplam 80.000 kuruş gerekmektedir ve bu miktar talep edildiğinde yalnızca 30.000 kuruşu gönderilebilirdi.⁶⁷ Bu tayinatın bedelini ödeyebilme adına valilik şehrin önde gelenlerinden birisi olan Vasilaki Efendi'den borç almak zorunda kalmıştı. Hatta Vasilaki Efendi'ye de parası gecikmeli bir şekilde verilebilirdi.⁶⁸

Hapishanedeki izdihamı azaltma adına zaman zaman diğer hapishanelere başvurularak, mahkûmların oralara gönderilmelerine çalışılmaktaydı. Mesela mahkûm sayısının 600'e ulaştığı 1908 yılında cezası kesinleşen 120 mahkûm, Sinop'a kürek cezasına gönderilmişlerdi.⁶⁹ Yine de bu çabalar,

⁶⁵ BOA.A.MKT.MHM 569-7, Lef 1, (19 C 1324/10 Ağustos 1906); Lef 10, (22 C 1324/13 Ağustos 1906); Lef 11, (3 Ağustos 1322/16 Ağustos 1906); Lef 13, (24 C 1324/15 Ağustos 1906); Lef 15, (28 C 1324/19 Ağustos 1906); Lef 22, (9 B 1324/29 Ağustos 1906); Lef 23, (5 Ağustos 1322/18 Ağustos 1906); Lef 47, (21 Z 1324/5 Şubat 1907).

⁶⁶ BOA.DH.MKT 1210-32 (27 Ca 1325/8 Temmuz 1907).

⁶⁷ BOA.DH.MB.HPS 55-5, Lef 3, (6 Şubat 1329/19 Şubat 1914); 55-23, (28 Ra 1332/24 Şubat 1914).

⁶⁸ BOA.DH.MB.HPS 55-72 (17 Ca 1332/13 Nisan 1914).

⁶⁹ BOA.ZB. 311-102 (17 Ağustos 1324/30 Ağustos 1908); 324-137 (29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908); 327-90 (19 Teşrinievvel 1324/1 Kasım 1908); DH.MKT 2651-103 (14 L 1326/9 Kasım 1908).

salgın hastalıkla mücadelede yeterli olmuyordu. Mahkûm sayısının azaltılması, aslında geçici bir tedbirdi. Hapishanenin tamiri ya da genişletilmesi ve sıhhi şartların sağlanması daha önemli şartlardı. Bunların gerçekleştirilememesi neticesinde 1909 yılında bu defa tifo salgını meydana geldi. Tifo salgını teşhisinden hemen sonra Zağnos mevkiinde bir bina kiralanarak, hafif suçları olan ve hastalığa yakalanmamış mahkûmlar buraya sevk edildi ve salgının yayılmasının önüne geçildi.⁷⁰

1909 salgınından sonra Zağnos'taki yer, kadınlara tahsis edilmişti. Fakat sıhhi şartlarda değişen bir şey olmadığı gibi su tulumları çalışmıyor, damın her tarafı su geçirdiğinden mahkûmlar yağmurdan korunamıyor, kiremitlerden neredeyse hiç sağlam kalmamış, ayrıca duvarların badana edilmesi gerekiyordu.⁷¹ Nihayet yeni bir salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Mahkûmlar arasında çıkan tifo hastalığı nedeniyle mevcut 480 mahkûmun seksen tanesinin Sinop ve Bodrum gibi kürek cezalarının uygulandığı yerlere nakledilmesi istenmişse de sadece otuz beş tanesi Sinop'a sevk edilebilmişti.⁷² Tifo salgını kayıpsız bir şekilde bertaraf edilmişse de aşırı kalabalıktan dolayı kolera salgını çıkmıştı. Sıhhiye heyetinin onayı ile 150 kadar hafif suçlu mahkûm daha önce de yapıldığı gibi Ayasofya Camiine gönderildi.⁷³ Valilik, bu geçici önlemlerin artık son bulması adına nezaretle yeni bir hapishane inşası için yazışmaya karar verdi. Evvela sahilde orduya ait olup maliyeye devredilen boş iki anbarın 300 kişilik bir hapishaneye dönüştürülmesi talep edilmiştir. Yaklaşık olarak 60.000 kuruşa mal olacak hapishane yapılmadığı takdirde mahkûmların hayatına su-i kasd edilmiş gibi olacağı beyan edilir. Talep edilen miktarın kolera ile olan mücadele için ayrılan 200.000 kuruştan temini istense de olumlu bir yanıt alınamamıştı.⁷⁴ Bu defa, Trabzon Valisi durumun ehemmiyetini uzun bir yazı ile bildirdi. Yedi sene evvel vebadan dolayı hapishane müdürü vefat etmişti. Hapishanenin artık tamir ile de düzeleneyeceğini sağlık heyeti de tasdik etmişti. Hapishaneden salınan ya da kaçan bir mahkûmun veba hastası olması durumunda sadece Trabzon'a değil, yakındaki bütün vilayetlere salgın hastalığın yayılabilme tehlikesi üzerinde duran Vali, yedi sene önceki olayı hatırlatıp, koğuşların döşemeleri değiştirilerek o dönemde tedbir alınmış, fakat bugün aynı hastalık yeniden zuhur etmişti. Vali Sami Rıfat Bey aynı tedbiri almanın hastalığın gelecekteki tesiratını azaltmasının garantisi

⁷⁰ Bu arada yeni yerde görevli altı gardiyanın aylık 160 kuruşluk maaşları ile karakol işlerinden sorumlu olacak olan polis ve jandarmaların kalacağı yer olarak düşünülen bir kahvehanenin yıllık 1000 kuruşluk kirası vilayet ile Maliye Nezareti arasında yine sorun olmuş ve nezaret bu meblağı karşılayamayacağını belirtince vilayet mecburen bu masrafı üstlenmişti. *BOA.DH.MKT* 2691-4930 (Za 1326/24 Aralık 1908); 2835-44 (18 Ca 1327/7 Haziran 1909).

⁷¹ *BOA.DH.MB.HPS* 142-53 (11 Ra 1328/23 Mart 1910).

⁷² *BOA.DH.MUİ* 83-60 (19 R 1328/30 Nisan 1910); 115-16 (11 B 1328/19 Temmuz 1910).

⁷³ *BOA.DH.MB.HPS* 103-13 (25 Kanunuevvel 1326/7 Ocak 1911).

⁷⁴ *BOA.DH.MB.HPS* 49-1 (21 C 1329/19 Haziran 1911).

olmadığını söyledi ve: “Her tekerrür aynı netâyîc-i mes‘ûde ile devrini ikmâl eylemez.” diyerek meramını anlattı.⁷⁵ Hapishanede görülen şüpheli hastalığın tedavisi için 20.000 kuruş talebinde bulunulur. Lakin bu arada koşulların boşaltılması ve mahkûmların başka bir binaya gönderilmeleri ve koşulların tamiri de söz konusu olmuştur. Bu nedenle gelecek olan paranın 5.000 kuruşunun buna harcanması istenilir; fakat yine bir şey elde edilemedi.⁷⁶

1914 yılında yeni bir salgın daha yaşandı. Işık ve havadan yoksun kalan hastalarda kolera ve verem gibi hastalıklar birlikte görülmeye başlanmış ve 900 kişiden kırk tanesi vefat etmişti. Bu gidişle ölüm oranının artacağı kesin olup, bu sebeple 400 kişilik yeni bir hapishane inşa edilmesinin gerekliliği ifade edilmişse de bu ölümler de yeni bir hastane inşaatı için yeterli olmamıştı.⁷⁷

Sonuç

Kırım Savaşı (1853-1856) öncesinde kurulduğu tespit edilen Trabzon hapishanesinin XX. Yüzyılın başındaki idarecileri, iki büyük sorun ile mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Hapishane fiziksel olarak vilayet merkezinin ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede değildi ve sıhhi şartları oldukça kötüydü. Bu iki sorunun nihai şekilde çözümü ise, içerisinde bir hastanenin de olacağı daha büyük bir hapishane inşası idi. XX. Yüzyılın başından I. Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar geçen süre içerisinde Trabzon hapishanesi için hükümet nezdinde yapılan yazışmaların çoğunluğu bu iki sorun üzerine odaklanmıştı. Buna rağmen imparatorluğun içerisinde bulunduğu mali şartlar, böyle bir hapishanenin inşasına müsaade edebilecek düzeyde değildi. Aslında bunu gayet iyi bilen vilayet idarecileri, en azından hapishanenin genişletilmesini de sık sık yazışmalarda dile getirmişlerdi. Maamafih sadece kısmi tamiratlar için ödenek alınabilmişti. Bu ödeneklerin alınması da hemen gerçekleşen bir şey değildi. Merkezden gelecek olan paraya bağımlı olan hapishanenin kimi zaman masraflarını karşılayabilmek için şehrin zengin şahıslarından borç alınmış, hatta Bekir Sami Bey örneğinde olduğu gibi bizzat Vali bey, masrafları yüklenmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla ne hapishane genişletilebildi, ne de yeni bir hapishane yapılabildi. Bu iki sorunun aşılabilmesi doğal olarak salgın hastalıkların hapishanede sıkça görülmesine sebebiyet vermiş, hatta ölümlü vakalar dahi olmuştu. Yine sorunların köklü çözüme ulaştırılamaması hapishanede asayişin bozulmasına da doğrudan etki etmişti.

⁷⁵ BOA.DH.MB.HPS 55-80, Lef2 (4 Za 1331/5 Ekim 1913).

⁷⁶ BOA.DH.MB.HPS 54-20 (15 Z 1331/15 Kasım 1913).

⁷⁷ BOA.DH.MB.HPS.M 10-23 (25 Kanunusani 1329/7 Şubat 1914).

KAYNAKLAR

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM)

23-49 (28 N 1266/7 Ağustos 1850); 569-7, (21 Z 1324/5 Şubat 1907).

Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL):

105-49 (25 B 1275/28 Şubat 1859).

Sadaret Umum Vilayât Evrakı (A.MKT.UM):

123-84 (25 R 1269/5 Şubat 1853); 286-21 (29 L 1273/22 Haziran 1857).

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO):

1769-132639 (18 N 1319/29 Aralık 1901); 2459-184359 (27 N 1322/5 Aralık 1904); 2459-184359 (27 N 1322/5 Aralık 1904); 2459-184417 (29 N 1322/7 Aralık 1904); 2491-186875 (19 Za 1322/25 Ocak 1905); 2521-189062 (30 Z 1322/7 Mart 1905); 2699-202405 (6 N 1323/4 Kasım 1905); 2727-204459, (26 L 1323/24 Aralık 1905); 2741-205549, (13 Za 1323/9 Ocak 1906); 2766-207397 (26 Z 1323/21 Şubat 1906); 2775-208111 (9 M 1324/5 Mart 1906); 2818-211345 (24 S 1324/19 Nisan 1906); 2892-216857 (25 C 1324/16 Ağustos 1906).

Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS):

3-14 (22 Ş 1330/6 Ağustos 1912); 3-38 (16 M 1331/26 Aralık 1912); 49-1 (21 C 1329/19 Haziran 1911); 54-20 (15 Z 1331/15 Kasım 1913); 55-23 (28 Ra 1332/24 Şubat 1914); 55-5, (6 Şubat 1329/19 Şubat 1914); 55-72 (17 Ca 1332/13 Nisan 1914); 55-80, (4 Za 1331/5 Ekim 1913); 73-39 (19 Z 1332/8 Kasım 1914); 85-6 (16 Za 1329/8 Kasım 1911); 103-13 (25 Kânunuevvel 1326/7 Ocak 1911); 104-11 (21 C 1329/7 Mayıs 1912); 104-25 (12 L 1330/23 Eylül 1912); 141-51 (25 Ca 1327/14 Haziran 1909); 142-53 (11 Ra 1328/23 Mart 1910); 144-32 (3 S 1330/23 Ocak 1912); 150-38 (13 Ş 1332/7 Temmuz 1914).

Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik (DH.MB.HPS.M):

10-23 (25 Kânunusani 1329/7 Şubat 1914); 11-22 (8 Mart 1330/21 Mart 1914); 11-25 (22 R 1332/18 Şubat 1914); 8-74 (20 N 1331/23 Ağustos 1913).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT):

1146-10 (27 Z 1324/11 Şubat 1907); 1154-57, (15 Ra 1325/28 Nisan 1907); 1210-32 (27 Ca 1325/8 Temmuz 1907); 2535-50 (19 C 1319/3 Ekim 1901); 2561-84 (15 Ş 1319/27 Kasım 1901); 2691-49 (30 Za 1326/24 Aralık 1908); 2692-24 (1 Z 1326/25 Aralık 1908); 2750-50 (4 S 1327/25 Şubat 1909); 2752-64 (7 S 1327/28 Şubat 1909); 2781-52 (7 S 1327/28 Şubat 1909); 2788-102 (16 Ra 1327/7 Nisan 1909); 2798-8 (10 R 1327/1 Mayıs 1909); 2827-88 (13 Ca 1327/2 Haziran 1909); 2835-44 (18 Ca 1327/7 Haziran 1909).

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ):

115-16 (11 B 1328/19 Temmuz 1910); 24-11 (20 L 1327/4 Kasım 1909); 83-60 (19 R 1328/30 Nisan 1910).

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR):

329-87 (9 Haziran 1320/22 Haziran 1904).

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat (DH.TMIK.M):

13-51 (29 B 1319/11 Kasım 1901); 37-64, (22 Nisan 1319/5 Mayıs 1903).

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Islahât (DH.TMIK.S):

56-5 (9 L 1322/17 Aralık 1904); 56-61, (23 Kânunuevvel 1320/5 Ocak 1905); 61-16 (21 L 1323/19 Aralık 1905); 61-23 (5 Za 1323/1 Ocak 1906); 67-24, (29 Za 1322/4 Şubat 1905).

İradeler Dahiliye (İ.DH):

1459-22, (16 R 1325/29 Mayıs 1907).

İradeler Meclis-i Vâlâ (İ.MVL):

379-16603, (13 M 1274/3 Eylül 1857); 443-19723 (5 Ş 1277/16 Şubat 1861).

Meclis-i Vâlâ (MVL):

328-92 (6 C 1267/8 Nisan 1851); MVL 582-74 (4 B 1275/7 Şubat 1859).

Zabtiye (ZB):

311-102 (17 Ağustos 1324/30 Ağustos 1908); 324-137 (29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908); 327-90 (19 Teşrinievvel 1324/1 Kasım 1908).

2. Araştırma Eserleri

AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınevi, İstanbul 2004, s.108-109.

AVCI, Mustafa, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara 2014, s.21-42.

BARDAKOĞLU, Ali “Hapis”, *DİA*, C. 16, TDV, İstanbul 1997, ss. 54-64.

ÖZTOP, Fatih, “Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devletinde “Adam Öldürme” Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916)”, *TİDSAD*, 2/3, 2015, ss.75-85.

ÖZTÜRK, Sevcan, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2014.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

TEKİN, Saadet - ÖZKES, Sevilay, “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, 2008, ss. 187-201.

TEKİN, Saadet, “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/47, 2010, ss. 83-102.

YILDIZ, Gültekin, *Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012.

EK: Trabzon Hapishanesi

Trabzon Hapishanesi

Yıldız Sarayı Albümü'nden